

בחירות ומשטר דמוקרטי

יגאל עילם

(ג) רק שיטה של בחירות רובניות מתאימה לאופיו הפוליטי ולדרישותיו של האזרח בחברה הדמוקרטית.

(ד) רק שיטה של בחירות רובניות יש בה כדי לסייע בעיצוב דמותו של אזרח, שהיא סובלני, משוחרר מפחד ולחץ למינהו, ומסוגל לבחון כל עניין פוליטי לגופו.

ולבסוף, הננו להראות כי מחלות המשטר הישראלי בישראל מתקיימות ותתקיימנה לאורך ימים רק "בזכות" שיטת הבחירות היחסיות (ייצוג יחסי), וכי מוקדם אולי לדבר בבטחה על המשטר הדמוקרטי הנוהג בישראל, כל עוד לא הועמד משטרנו במבחן העליון של הדמוקרטיה — חילופי שלטון תקינים בדרכי שלום.

ב

משטר דמוקרטי בימינו הוא יציר מוחשי שדפוסו מוגדרים למדי. מוסדותיו של משטר זה צמחו והתפתחו על קרקע תרבות המערב, וביתר ייחוד, על הקרקע האנגלו-סכסי של תרבות זו. האידיאליסטים שבתוכנו נוטים לשכוח או להתעלם מעובדה זו. המשטר הדמוקרטי הממשי בימינו אינו זהה כלל עם האידיאה הדמוקרטית בטהרתה. הרי הוא משטר שטופח מתוך פשרה וזיקת-גומלין בין תפיסת הדמוקרטיה מכאן לבין תפיסת השלטון מכאן. כל מוסדותיו של המשטר הדמוקרטי מכוונים לקיים ולבצר זיקת-גומלין זו. בלעדיה אין לו קיום ותקומה. כל נסיונות-הנפל במשטרים דמוקרטיים מאז ומעולם, כל התמוטות שידעו המשטרים הדמוקרטיים טיים בעבר הרחוק והקרוב, באו משום שלא נתקיימה זיקת-גומלין זו. על רקע כשלונות אלו נר-קמו כל התיאוריות האנטי-דמוקרטיות, מאפלטון ועד הפאשיזם; כולן טענו כי רעיון הדמוקרטיה רעיון מלאכותי הוא הנוגד את חוקי הטבע ואת חוקי הצמיחה של האורגניזם הפרטי והחברתי; אך יותר מכל טענו כי הרעיון הדמוקרטי מנוגד להגיון פעולתו של הארגון והשלטון המדיני — שכן דמוקרטיה פירושה אנארכיה. הדגמים האמריקניים המודרניים של המשטר הדמוקרטי וב-עיקר הדגמים האנגלו-סכסיים שלו, מפריכים בדותה זו. סוד קיומם הוא סוד התהליכים, המוס-

הלך החבל אחרי הלחי (תנח"מ מקץ ו')

הויכוח על שיטת הבחירות הרצויה בישראל סובל משלושה פגמים רציניים:

(א) אי-בהירות מרובה בדבר נושא הויכוח;

(ב) המשתתפים בויכוח נוטים לערבב טיעון הגיוני של תיאוריה מדינית בפניות אינ-

טרנסנטיות כתחיות;

(ג) העובדה כי מפלגת הרוב (או מפלגת הר-

שלטון) היא שנחלצה ראשונה לפעולה

למען שינוי שיטת הבחירות מעוררת

תגובה ספונטאנית של רתיעה בקרב

רבים האוטמים אוזניהם משמוע דברים

של טעם, וקוראת דרור לחשדות, שבי-

מקרה דגן, לפחות הם נטולי בסיס הגיוני.

מטרת הדברים אינה להפקיע את זכות הויכוח

מידי הפוליטיקאים ולהפקידה בידיים "אק-

דמיות". אם לא מעטים הפוליטיקאים הלוקים

בראייה אינטרסנטית צרה, רבים מהם בעלי ה-

עיון החוטאים ביתרון ספקולטיביות ומרבים

בלבול מושגים בזירה הפוליטית, שנעשתה שדה

מוקשים שכל שומר שכלו ירחק ממנו. אין

כוונתנו אלא לנסות עוד נסיון להוכיח את הצורך

בשינוי שיטת הבחירות הנהוגה במדינת ישראל.

נר לרגלינו תהיה לא רק הכרת תנאי המציאות

הישראלית, אלא, בראש וראשונה, ראיית הגיון

פעולתה של שיטת הבחירות והשפעתה המכרעת

על מבנהו, אופיו ודרכי פעולתו של המשטר

המדיני הדמוקרטי באשר הוא. המציאות היש-

ראלית, כשלעצמה, אינה אלא עוד דוגמה אחת

(על כל הקוים המיוחדים לה) המאשרת את ה-

"חוקיות" הפועלת ביחסים שבין שיטת בחירות

למשטר דמוקרטי.

ואלו הטענות שאנו מבקשים לבסס:

(א) רק שיטה של בחירות רובניות מתאימה

להגיון הפונקציונלי של המערכת הפו-

ליטית הדמוקרטית.

(ב) רק שיטה של בחירות רובניות יש בה

כדי להבטיח פעולתו התקינה של המשטר

הדמוקרטי וקיומו לאורך ימים.

ראה המאמר "שיטת הבחירות: הטענה היא שינוי" בחוברת הקודמת (164—165) עמ' 73.

נקל להבין גודל חשיבותו של מוסד הבחירות שהרי הוא צבת ראשונה בתהליך הדמוקרטי. הדגשה זו לא באה אלא כדי לסבר אונם של אלה המקבלים כפשוטם את דברי המאמר על הקנקן ומה שיש בו. קודם שתסתכל בקנקן, בדוק היטב אם אין בו נקב! קודם שאתה מנפנף באי-דיאות ובתכנים דמוקראטיים, בדוק היטב אם הכלים שבידיך מתאימים לקיבולם ומימושם של תכנים אלה.

שיטת הייצוג היחסי בבחירות היא כלי נקוב שאינו יכול להכיל את המשטר הדמוקרטי. טענתנו היא גם שזו מסייעת לסילוק תכניה האמיתיים של הדמוקרטיה.

שיטת הייצוג היחסי מחבלת בקיומן-יחד של התפיסה הדמוקראטית והתפיסה השלטונית. ל-דברי מיראבו, מן הדין שיהא הגוף המייצג מציג תמיד, בכל חלקיו ובשלמותו, תמונת העם בזעיר-אנפין — על דעותיו, שאיפותיו ורצונותיו. יש מקום לשאול אם יש בכלל סיכוי להגשים אידיאל זה, ואפילו מן הבחינה הטכנית בלבד, אולם אין ספק בדבר התוצאות שתבואנה עם הגשמתו. השלטון לא יוכל לעמוד בהן. ממכשיר אפקטיבי, שנועד ליוזם פעולות ולבצען, ייהפך לכלי מסוכן-סך ומפולג, לחסר-אונים וחדל-החלטה, מעורער ומתמוטט חדשים לבקרים. במקדם או במאוחר, יקומו בעלי מחשבה שיצביעו על ה"סתירה" שבין תביעות הדמוקרטיה לבין דרישות השלטון. עדי-מהרה יתעוררו בעלי יעוד ושליחות להשיב כבודו של השלטון ולהשיב הסדר על כנו. כך יקיץ הקץ על המשטר הדמוקרטי עצמו. חסידי השיטה היחסית יודעים יפה כי התהליך ההרסני הזה אינו תהליך להלכה גרידא. הוא התרחש ב-היסטוריה פעמים לאין ספור. הוא חוזר ומתגשם גם בעצם היום הזה, בפינות שונות בעולם. עליית הפאשיזם האיטלקי, עליית הנאציזם הגרמני, תמוטת הרפובליקות הצרפתיות (השלישית וה-רביעית) — כולן שיעורים לדוגמה בתולדות התהליך הזה.

לדעת חסידי השיטה היחסית אין התהליך מחוייב המציאות. הם מצביעים על מדינות ומש-טרים דמוקראטיים שקיבלו עליהם שיטה זו — ארצות סקאנדינאוויה, ארצות השפלה או מדינת ישראל — ובכל זאת הן מקיימות משטר יציב. אכן אין אנו טוענים שלא יתכן מצב מורכב שבו יפעל משטר דמוקרטי כתיקונו על אפה של שיטת הייצוג היחסי. דוגמה אפשרית למצב כזה

דוּת ואפיקי הפעולה שאיפשרו קיום-יחד לתפי-סה דמוקראטית ולתפיסה השלטונית. אפשר לתאר תהליך זה על דרך הסכימה ה-מופשטת כך: הדמוקראטיה מוותרת על תביעתה לשיתופם בפועל של כל האזרחים בשלטון. השלי-טון מוותר על תביעתו לסמכות אימאננטית שב-כוח הזרוע או בחסד עליון. העם או כלל האזרחים מוכר כמקור הסמכות השלטונית, אך הוא מוסר סמכות זו לנציגות נבחרת הנעשית לו להנהגה ומייצגת, כשלעצמה, את השלטון. הסדר זה מת-גשם באמצעות מוסד הבחירות. אך בכך לא סגי. מרגע שנתקבל עקרון השלטון הייצוגי יש הכרח להקים מערכת מסועפת של אפיקי פעולה ותק-שורת אשר יגשימו פיקוח יעיל של חברת האז-רחים על השלטון המדיני מזה, ואשר יאפשרו פעולה תקינה של זרועות השלטון מזה. מצד אחד, יש למנוע את התגשמות אוזרתו של מונטסקייה על כוח השלטון המועד להשחית; מצד אחר, אין השלטון יכול לעמוד בתביעתו של רנאן, שהמדי-נה צריכה להיות משאל-עם המתחדש יום-יום. אולם השותפות הזאת אינה יכולה לעמוד זמן רב במצב מתוח, שבו שני הצדדים צופים בדאגה וב-חשד זה על זה וחותרים זה תחת זה. המשטר ה-דמוקרטי אינו יכול להתבסס לאורך-ימים על ההנחה הרואה בשלטון "רע, ואם רע הכרחי", כשם ששום תכנית של חיים חברתיים אינה יכולה להתבסס על ההנחה "יצר לב האדם רע מנעוריו". יתכן שיש מידה מרובה של אמת בהנחות אלה, אך אין בהן כדי להועיל כשהמדובר הוא בנסיון לבנות חיים חברתיים ומשטר מדיני. כ-נאותה ביותר נראית לנו השקפתם של מייסדי הדמוקראטיה האמריקנית, כניסוחה בידי פרופ' ל. ק. קולדוול (בספרו "התיאוריות האדמיניס-טראטיביות של המילטון וג'פרסון"): "השלטון ניתן לפיקוח טוב ביותר לא באמצעות הגבלות נוקשות, אלא על ידי התקנת אפיקים לפעולתו האח-ראית"¹.

ג

הרי שתפיסת המשטר הדמוקרטי אינה יכולה להצמצם במושגים העיוניים של האידיאל ה-דמוקרטי. המשטר הדמוקרטי כהווייתו בימינו נתפס בהכרח באמצעות מוסדותיו ואפני פעולתו.

¹ L. K. Coldwell/The Administrative Theories of Hamilton and Jefferson (Chicago, 1944)

שבעקרון. — אין זה עניין שבשיטה. אין זה עניין שבמתודה. אין זה מוסד. זה הוא עקרון. מי שמכנה אותו בשם סיסטמה או מתודה או מוסד, סופו שיטעה בהבנת העובדות היסודיות של המצב ויטשטש את כל התולדות היוצאות ממנו. — בכל שיטת בחירות שאפשר לכוונתה דמוקרטיות, יש גרעין של ייצוג יחסי³.

אשמתם של בעלי השיטה היחסית היא שתרגמו את העקרון במדויק לשפת השיטה והמוסד. בכך אמנם טעו בהבנת העובדות היסודיות הטבועות בהסדר הראשוני של המשטר הדמוקרטי — הסדר המבוסס על פשרה בין התפיסה הדמוקרטית לבין התפיסה השלטונית. השיטה הרוב-בנית, לעומת זאת, מייצגת את העקרון כרוחו. היא מוסרת את השלטון לנציגי הרוב. בכך אין היא נבדלת, איפוא, מן השיטה היחסית. אך יתרונה המכריע הוא, שבעוד שהיא מעניקה מעט מעות עיונית ומעשית למושג הרוב, הרי השיטה היחסית מסלפת ומעוותת מושג זה. רוב, בשיטה היחסית, פירושו: קנוניה שציבור הבוחרים אינו שותף לה ואינו יודע עליה דבר אלא לאחר מעשה.

ה

עניין הרוב אינו דבר קל-ערך כל-עיקר. אין זה עניין "טכני" גרידא. על עקרון הרוב, כקריטריון, בנוי המשטר הדמוקרטי. בדוק ותמצא, כי זהו פתרון מספר שניים שמציע המשטר הדמוקרטי לדילמה של הניגוד בין הדמוקראטיה והשלטון. בכך, דומני, יודו גם חסידי שיטת הייצוג היחסי. ועכשיו אין הם יכולים שלא להודות כי שיטתם עושה פלסטר את העקרון החיוני הזה. השיטה היחסית מעניקה שטח מחייה למספר רב של מפלגות קטנות ובינוניות. במערכת רב-מפלגתית זו, אין כמעט שום סיכוי לשום מפלגה לזכות ברוב קולות מוחלט (51%). האפשרות היחידה להקמת ממשלה היא מתוך הסכם קואליציוני. הסכם כזה נחתם בין מנהיגי המפלגות שלא בידיעתו ופיקוחו של הבוחר. הבוחר הצביע בעד מפלגה ולא בעד קואליציה, ואפילו יהא בטוח כי מפלגתו תשתתף בשלטון, אינו יכול

הוא משטר שבו קיימת הפרדה ברורה בין הרצוע המבצעת לבין הזרוע המחוקקת של השלטון; הראשונה אינה תלויה באחרונה ופעולותיה אינן מוגבלות אלא על ידי חוקת-יסוד כתובה. במצב כזה יכולה הרשות המחוקקת להציג "תמונה ב" זעיר אנפין של העם"; אם כי גם פה לא תהא התמונה מושלמת יפה ביותר. עקרון הפרדת רשויות מעין זה נהוג במשטר הדמוקרטי של ארצות-הברית (ולא, כפי שנוטים להחזיק בטעותו של מונטסקייה, במשטר הדמוקרטי האנגלי); אך גם שם העדיפו את השיטה הרובנית בבחירות לקונגרס.

בדיקה מדוקדקת של המשטרים היציבים, שבהם נהוגה השיטה היחסית, תראה כי בכל המקרים הללו לא נסתייע המשטר הדמוקרטי בשיטה היחסית, אלא להיפך, תמיד איימה זו עליו, לבטל הישגיו ולחתור תחת יציבותו. משב"רים קואליציוניים הם פריה המר, המובהק והנצחי של השיטה הזאת. מה טעם להאחו בשיטה שיש בה איום-תמיד שבכוח על עצם קיומו של המשטר שכולנו הפצים בקיומו וביקרו?

חסידי השיטה טוענים: אי אתה יכול להפריד את שיטת הייצוג היחסי מעצם הרעיון הדמוקרטי. הריהו ביטויו ומימושו הנאמן של רעיון זה. משטר שאין בו ייצוג מתאים לכל חלקי העם אינו דמוקרטי וביציבות לבדה אין משום פיצוי ונחמה.

טענה זו מחזירה אותנו, לכאורה, לשאלת היחס שבין התפיסה הדמוקראטית לבין התפיסה השלטונית. אולם אנשי השיטה היחסית שוכחים כי בעצם קבלת עקרון הייצוג כבר נסוג הרעיון הדמוקרטי הטהור מעמדותיו הקדמיות ונסללה הדרך להגשמת משטר דמוקרטי אמפירי, שיש להבדיל בינו לבין דמוקראטיה אוטופית, נוסח רוס². מרגע שנתקבל עקרון הייצוג שוב אין ל"יחסיים" מקום להתגדר בו לעומת ה"רובניים", מבחינת הנאמנות לרעיון הדמוקרטי. כאן אולי מקום להביא מדבריו של חוקר אנגלי, הנמנה דווקא עם חסידי השיטה היחסית (אם כי לא בצורה רתה הישראלית הנוקשה): "ייצוג יחסי הוא עניין

² חובבי מופרכות ימצאו אולי עניין בניתוח שיראה כי מבחינתו של רוסו חוטאים בעלי השיטה היחסית חטא כפול ומכופל לאידיאל הדמוקרטי; לא זו בלבד שמפ"קירים הם את השלטון בידי ממשלת נציגים, במקום שישאירוהו בידי העם כולו; הם גם מפריעים לפעולת "הרצון הכללי" בשיטתם המעודדת מיצול...

³ J.F. Ross/Elections and Electors (London, 1955); pp. 12-13. מפליא הדבר שד"ר רוס עצמו לא הסיק את מלוא המסקנות מהאנליזה הקפדנית שלו ודבק בהכרתו כי אפשר לתקן את מגרעות השיטה היחסית בלא להזדקק לשיטה הרובנית.

המאה שעברה, היו מתמטיקאים מובהקים, וכי עד עצם היום הזה מרביתם להשתעשע בהמצאת ואריאציות יחסיות מחוכמות.⁴

עתה הגיעה השעה לבדוק באיזו מידה נכונה הטענה כי השיטה היחסית, ככלות הכל, משקפת נאמנה את אופיו הפוליטי של ציבור הבוחרים. על הטענה הזאת בונים חסידי השיטה את התיאוריה האומרת כי השיטה היחסית אינה אשמה כלל במגרעות שתולים בה. היא אינה אלא מאפ" שרת לבטא בנאמנות את הנטיות המתרוצצות בציבור. אם תוצאתן של נטיות אלה היא אי-יציבות, אין זו אלא אשמת הציבור, שלא הגיע לבגרות פוליטית והוא מפזר כוחו על עשרות מפלגות קטנות. תאוריה זו רווחת לא מעט אצלנו במדינת ישראל. מצד אחד עדים אנו לאנחות ומשיכות-כתף פובליציסטיות, מעל דפי העתונות ומעל בימות הנואמים, כל אימת שמזכירים את הפיצול המפלגתי המוגזם והתוצאות הנודעות ממנו; ומאחר הצד ממש יוצאים גם במסע-צלב נגד אלה המעזים להרהר אחר מעלותיה של השיטה היחסית ולערער עליה.

כי אם אמנם השיטה היחסית היא המאפשרת פיצול רב-מפלגתי (ועל כך, דומני, אין חולקים), הרי זה כאילו עודדה את הציבור שיתפצל לעשרות גופים מדיניים-כביכול. הפירצה אינה רק קוראת לגנב — היא גם מולידה אותו! וכאן הגענו אל העיקר: השיטה היחסית כלל אינה משקפת מצב פוליטי נתון — היא יוצרת אותו. עיון חטוף בתולדות המשטרים המדיניים הדמוקרטיים יעמיד אותנו, חיש קל, על העובדה "המתמיהה" כי מלכתחילה לא גילו החברות המדיניות הדמוקרטיות נטיה "טבעית" להתפצל לות רב-מפלגתית. ההוויה הפוליטית הראשונית והספונטאנית היתה של התפלגות לשניים-שלושה מחנות. ההגיון הפונקציונלי של ההוויה המדינית הוא שהכתיב התפלגות דו-מפלגתית זו. במערכת מדינית דמוקרטית של משקל שווה לספירת השלטון ולספירה החברתית-מדינית המקיפה אותה, המתח בין שתי הספירות הוא מתח ריאלי ומתבטא בהתפלגות החברה המדינית למפלגת השלטון ולמפלגת האופוזיציה. התחלות המשטר המפלגתי בעריסות הדמוקרטיות המערביות, באנגליה, בארצות-הברית ואפילו בצרפת, מאשרות

לשער כלל מה יהא פרצופה של הממשלה ומה יהא קו פעולתה. מצב זה, כמובן, אינו מתיישב יפה עם המושגים המקובלים של משטר דמוקרטי. אולם מבחינה פוטנציאלית טומנת השיטה בחובה מצב בלתי נסבל עוד יותר. יתכן מצב שבו תזכה מפלגה גדולה אחת ב-40% מכלל הקולות ואינה משתתפת בשלטון, כאשר מתגבשת כנגדה חזית ארעית של מפלגות קטנות וזעירות. מצב מעין זה היה אופייני לרפובליקה הרביעית הצרפתית, וקירב את אבדנה. כאשר שימש גי מולה ראש ממשלת צרפת ב-1956, נהנתה המפלגה הסוציאליסטית, שבראשה עמד, מאמונם של 15% מקולות הבוחרים...

אין לך טענה משומשת ומגוחכת יותר מזו ה"מתרעה על העוול המשווע הנגרם לציבור הבורים על-ידי השיטה הרובנית, שבה יכולים 51% להדיח 49% מן השלטון. טענה מעין זו צומחת בדרך כלל על קרקע מחשבה פוליטית מנוונת, שהושחתה על-ידי הרגלי המשטר הקואליציוני ואינה מסוגלת להבין את המשמעות האמיתית של הוויה פוליטית דמוקרטית — הוויה שבה נודע לאופוזיציה תפקיד קונסטרוקטיבי שאינו נופל בחשיבותו מתפקיד הממשלה, ואשר בה משמשת מפלגת האופוזיציה אלטרנטיבה ממשית למפלגת השלטון. אף אין כל טעם לדבר על עוול בתנאים של משחק פוליטי פתוח, שבו גלוי וידוע לבוחר כי ההכרעה שתיופול ביום הבחירות היא גם ההכרעה הסופית, אשר תקבע את פרצופה ואופיה של ממשלתו. הקול המסור בידי הבוחר בשיטה הרובנית הוא קול נמשך, שלם ובלתי ניתן לחלוקה או להכפלה. הבוחר יודע כי רק מניין אריתמטי של הקולות יכריע בגורל ממשלתו. בשיטה היחסית לעומת זאת, אין הבוחר שותף אלא למחצית ההכרעה. המחצית האחרת הופקעה על-ידי מרכזי המפלגות, והללו בקנוניותיהם מסוגלים לעקם לגמרי את הקו הכללי שהסתמן ביום הבחירות. מה הוא, איפוא, הצדק המוגזם ביסודה של השיטה היחסית?

1

אם יש איזו מידה של צדק בשיטה היחסית הרי היא נעצרת על סף השלטון. השיטה היחסית נועדה כנראה לגרום קורת-רוח לצד הסטאטיסטי מתימטי שבאופיינו הציבורי. שאם לא כן, מה טעם הדבקות בשיטה שאינה מתאימה לתכליתה המוצהרת — בחירת השלטון. אין תימה שראשוני ממצאיה וסניגוריה של השיטה היחסית, באמצע

⁴ ב-1910 קבעה ועדת חקירה פרלמנטרית בריטית, אשר מונתה לבדוק את שיטות הבחירות הנהוגות בעולם, כי יש 300 שיטות מובהקות של ייצוג יחסי...

הפוליטית היא מעיקרה מאמץ משותף של יחידים רבים לקיים חיים הדדיים לרווחת הכל, מאמץ הדורש התייחסות מתמדת לעובדות אִמפיריות רבות גוונים וחליפות.

גדול כוחן של אמונה והשקפת-עולם בחיי אנוש — בין אם נרצה ובין אם לא נרצה. אך יש להניחן ברשות היחיד, כל יחיד ויחיד בחברה — ולא לנצלן כדגל שבשמו מקימים מפלגות פוליטיות, ומתאמצים לכבוש את השלטון. כי האמונות והאידיאולוגיות הכוללניות למיניהן משבשות את ההתייחסות הפוריה אל האִמפיריה הפוליטית-חברתית.

במשטר דמוקרטי יש משמעות למתח פוליטי אחד: המתח שבין האזרחים לשלטון; ויש משמעות להתפלגות פוליטית אחת: מפלגת השלטון כנגד מפלגת האופוזיציה (או האלטרנאטיבה). אולם חלילה לנו מלהחפו ולהסיק מסקנה נמהרת כי הגיון הדברים מחייב אותנו לדכא באופן מלאכותי כל נסיון להקמת מפלגה חדשה. בשעה ש־כבר מצויות שתי מפלגות ותיקות בזירה, דיכוי מעין זה עומד בסתירה מוחלטת למושגינו הדמוקרטיים. הוא גם אינו מתיישב עם המשמעות האמיתית של ההתפלגות הפוליטית; שהרי יתכן מצב שבו תהיינה שתי מפלגות ואף אחת מהן לא תמלא כראוי את תפקיד האופוזיציה. משימתנו היא, איפוא, לבנות שיטה כזאת שבה נשמר חופש ההתארגנות המפלגתית ועם זאת מתקיימת החלוקה הפונקציונאלית לממשלה ולאופוזיציה — מתקיימת אפשרות האלטרנטיבה.

השיטה הרובנית — בארגון האזרחי — היא שיטה כזאת. לא זו בלבד שהיא מעניקה חופש התארגנות מפלגתית לכל הרוצה בכך, אלא היא נותנת לו סיכוי לקיים עצמו תקופת-מה, תודות לבחירות האישיות-אזוריות, עד שיחרוץ הציבור את גורלו — אם לרשת את מקום אחת המפלגות הגדולות ואם לרדת מן הזירה הפוליטית.

ח

הסיכוי לאלטרנטיבה הוא נושא-העניין האחרון המעסיק אותנו בניתוח זה והוא גם שישמש לנו כחוליית קישור אל המציאות הישראלית. הסיכוי לאלטרנטיבה או הסיכוי לחילופי שלטון הוא המבחן המעשי העליון לשרירותה וקיימותה של הדמוקרטיה. שהרי התכלית המעשית הפשוטה והטהורה הטבועה ביסוד המשטר הדמוקרטי היא, שיהא העם מפקח על שליטיו ושיהא מסוגל

את הקביעה הזאת. ולא עוד אלא שתמיד היו קוי החלוקה ברורים ומוגדרים סביב נושאי מחלוקת קונקרטיים ובעלי חשיבות גורלית לעתיד החברה המדינית שבתוכה פעלו. ויגים וטורים באנגליה, פדראליסטים ואנטי-פדראליסטים בארצות-הברית, רפובליקנים ומלוכנים בצרפת. בהתפלגות יות אלה ובמשטר המפלגות שהתפתח מהן פעלו כמובן עשרות גורמי התך אִפקיים ואנכיים, אשר בלבדו וסיבכו את קוי החלוקה. לאידיאולוגיה ולהכרה מעמדית לא היה אז, כמובן, משקל מכריע כמו זה המעיק על החברה האנושית במאה השנים האחרונות.

ז

הופעתה של השיטה היחסית ביבשת אירופה, בתחילת המאה הנוכחית, וכיבושה המהירים מסתברים על רקע אחד בלבד: עלייתן של האידיאולוגיות החברתיות — לאומיות, מעמדיות, גזעיות — אשר תפסו את החלל הריק אשר נותר עם נסיגתה של הדת. השיטה היחסית נועדה לספק מרחב-מחיה מספיק לכולן. במסגרתה יכלו לשגשג בבטחה יחסית, להתרבות ריבוי וגטאטיבי, לפרוט על כל המיתרים היצריים של הנפש האנושית, הפרטית והקולקטיבית, להעטות הילה על כל הפינות האפלות והאירציונאליות של המוח האנושי; ועל הכל — בחסותה יכלו להחזיק מעמד, להתקיים, ולו גם קיום עלוב ודחוק, עד שתגיע שעתה הגדולה, שעה זו היתה לה משמעות אחת: התפרקות המשטר המדיני הדמוקרטי והשתלטותה של אידיאה חברתית אחת, מקיפה, כל יכולה, משיחית.

ההוויה הפוליטית אינה זקוקה לאידיאולוגיות טוטאליטאריות; ההוויה הדמוקרטית על אחת כמה וכמה. יש מקום להפריד בין אידיאולוגיות חברתיות לבין המפלגות הפוליטיות. לפני עשרים-שלושים שנה, היתה דרישה זו נראית חצופה וקיצונית מדי; היום שוב אין היא נראית כך. המחצית הראשונה של המאה העשרים לימדה אותנו את הלקח הדרוש, אף שילמנו בו מחיר יקר מאד. הפרדת הדת מהמדינה נעשתה זה כבר מגנסי צאן-ברזל של הדמוקרטיה — מדוע ייגרע כבודן של האידיאולוגיות החברתיות החיוניות-כביכול?

כשם שמנתקים את הפוליטיקה מן הדת, כך יש לנתק את הפוליטיקה מכל מה שריח אמונה או השקפת-עולם כוללנית נודף ממנו. ההוויה

הוא בניתוח ההגיון הפונקציונאלי של משטר דמוקרטי ושיטת הבחירות.

שתי עובדות ייסוד קבעו את עתידה ההיסטורית של מפא"י: (א) זניחת האידיאולוגיה הטורטאליטארית שלה (המארכסיות של פועלי-ציון). (ב) מגמת האיחוד (ולאו דווקא על רקע מעמדי), שהחלה עם הקמת "אחדות העבודה", נמשכה בימי הקמת מפא"י (המיוזג עם "הפועל הצעיר") ונתקיימה במגמה "ממעמד לעם" עד היום הזה.

מפא"י, בגלגולה הראשון, נכנסה אל מערכת הבחירות היחסית כשהיא מצויידת מראש בכלים ארגוניים ובחשבים פוליטיים בריאים. המחנה הימני, לעומת זאת, היה נעדר כל מסורת של ארגון פוליטי. הוא היה שרוי באותו שלב היולי בתולדות המשטר המפלגתי המודרני, שבו הפוליטיקה נתפסה כעסקנות משפחתית. ברגע שבו נכנס הגוש הימני נטול-הצורה אל קלחת הבחירות היחסיות — בו ברגע טורף ונקרע קרעיון קרעים, על-פי אינטרסים אישיים, משפחתיים, עדתיים ומקומיים.

וכך זכתה מפא"י, מלכתחילה, ביתרון עצום על כל יריבותיה. בתוקף נסיבות ראשוניות אלה, בתוקף נכונותה לייצג אינטרס על-מעמדי ולאחד בתוכה את כל המשתתפים במאמץ הלאומי והציוני, זכתה מפא"י לשמור את הבכורה בידיה ולקיים מנהיגות לאומית בלתי מעורערת זה עשרות שנים. מנקודת-ראות של היום הזה, או לפחות מנקודת ראות של הדיון הזה, אין משמעות מרובה לאמונות ודעות הטבועות ביסוד מפא"י, שהיתה והווה, ביודעים או בלא יודעים, מפלגת רוב פוליטית "פאר אכסלנס", העשויה על פי מיטב המתכונת של מפלגה פוליטית במשטר של בחירות רובניות. זה סוד כוחה ועליונותה בזירה שלנו. זה גם סוד יציבותו של השלטון. אך זהו שלטון ללא אלטרנטיבה.

משטר דמוקרטי שאינו מגשים חילופי שלטון בתוכו, פעם בפעם, אינו מגשים את ייעודו וסופו התנוונות. אין זה רק פרי ההכרה כי כל שלטון ממושך סופו להסתאב; הדברים אמורים בעיקר על סמך התייחסות צמודה אל משמעות המשטר הדמוקראטי ואורח החיים הדמוקראטי. הרעיון והמשטר הדמוקראטי יונקים ממקור אחד: אמרנה ביכלתם הראשונית השווה של כל הפרטים שמהם החברה מורכבת. בלי המקור הזה אין שום תוקף וטעם לשום תיאוריה דמוקראטית המדברת בשיוון זכויות.

להדיחם מן השלטון ולהחליפם באחרים, בטובים מהם בעיניו, כדברי פופר, "אבן-הבוחן לדמוקרטיה היא זו: בדמוקרטיה יכולים הנשלטים להדיח את השליטים — את הממשלה — ללא שפיקות דמים. אם האנשים שבשלטון אינם שומרים את המוסדות המבטיחים מימוש אפשרות של חילופי שלטון שקטים — או אז שלטונם הוא עריצות".⁵ איני יודע אם בדברו על "המוסדות המבטיחים מימוש אפשרות של חילופי שלטון", נתכוון פופר גם לשיטת הבחירות. טענתי היא, כי יתכן משטר דמוקרטי שאינו משטר עריצות — שבו אין השליטים עושים כל נסיון אלים למנוע את הדחתם — ועם זאת אין הדמוקרטיה מגיעה אל מבחנה העליון. אין מתקיימים חילופי שלטון. דוגמה למשטר כזה היא מדינת ישראל. במדינת ישראל לא נתקיימו חילופי שלטון משעת ייסודה. עובדה זו, כשלעצמה, אינה יוצאת מגדר הרגיל. למן כינונה של מדינת ישראל חלפו ארבע עשרה שנה. אולם ההיסטוריה של הדמוקראטיה הישראלית אינה מתחילה ביום הכרזת העצמאות, לא כל שכן ההיסטוריה של המשטר המפלגתי. זו מתחילה, לפחות, בבחירות לאסיפת הנבחרים הראשונה, שנערכה ב-19 באפריל 1920. מאז ועד היום מרכזת מפלגה אחת את ענייני היישוב בידיה — מפא"י (או — "אחרות העבודה", זו הראשונה). למן אסיפת הנבחרים הראשונה קיבלנו עלינו גם דינה של שיטת הבחירות היחסית. שתי העובדות האלה אינן בלתי-קשורות זו בזו.

אם בתחילת ההיסטוריה הארגונית של היישוב היהודי בארץ נסתמנה חלוקה טבעית מפלגתית לימין אורחי, שמאל פועלי, ולמחנה דתי — באה שיטת הייצוג היחסי וטרפה את מגמות ההתגבשות בעודן באבן. לאסיפת הנבחרים הראשונה נכנסו כ-20 רשימות מפלגתיות (!) — החל ברשימת הגורגים בת נציג אחד וכלה ברשימת אחדות העבודה בת 70 הנציגים. העובדות הבסיסיות של המשטר המפלגתי בישראל כבר נקבעו ב-1920. כבר אז נחרץ גורלה של מפלגת פועלי א"י להיות מפלגה גדולה והנושאת העיקרית בעול המפעל הציוני בארץ, ולימים בעול הממשלה הריבונית. כבר אז נחרץ חלונן של המפלגות האחרות — משמאל ומימין — מלמש אלטרנטיבה ראויה למפא"י. המפתח להבנת המצב הזה

⁵ Karl R. Popper/The Open Society and its Enemies. Vol. II p. 160

ההיסטוריה שלו. ההכרח הזה חרות גם על פני המציאות המדינית במדינת ישראל. איני תמה על מנהיגי המפלגות הקטנים משמאל ומימין, שהם נאבקים בחירוק שיניים בכל נסיון לערער את השיטה הקיימת. אליהם כיוונו חז"ל שדיברו בראשי שועלים ובונבות אריות, ואליהם גם כיוון הכתוב בשיר השירים על שועלים קטנים... אך תמה אני על שלמים וכן טובים, בציבור הרחב, בתוך מפא"י ומחוצה לה, הפוטרם עצמם מדרי"ה והקירה ובגיוחך של ערומים מצביעים הם על הקנוניה הנוראה הנחבאת, כביכול, מאחרי התביעה לשינוי שיטת הבחירות. ואולי אין מקום לתמוה, כי אף זה גם מסממניה החיצוניים של האוירה הפוליטית המשגשגת במסגרת השיטה היחסית.

ט

שיטת הייצוג היחסי היא האחראית, במציאות שלנו, לאי התגבשותה של אלטרנטיבה מתאימה לשלטונה של מפא"י עד כה. שיטה זו היא האחראית לכך שבזירה המדינית הישראלית יש רק מפלגה אחת ראויה לשמה. שיטה זו היא האחראית למסמוס הפוטנציה העצומה הגלומה ב-60% מקהל הבוחרים, המפורים כוחם ודעתם לריק על מפלגות שיש להן אולי זכות-קיום אי-דיאלוגית, אך אין להן שום זכות קיום פוליטית! שיטה זו היא הגורמת למצב שבו חוסר-האלטר-נאטיבה עלול להגיע לממדים טוטאליים ולאיים על כל ספירות החיים של האזרח. ההכרח בהעדפת שיטת הבחירות הרובנית כתוב על כתלי המשטר הדמוקרטי ועל דפי

כל המבטל בחוקייד את הרשות המחוקקת הקיימת באינו חברה, ואת החוקים שאותה רשות חוקקת בהתאם לתפקידה, מבטל בזה גם את כוח-הבוררות אשר כל אחד מבני החברה הסכים שיהא מכריע בדרכי שלום בכל סכסוכיהם ומשמש מעצור למצב של מלחמה בקרבם. מי שמסיר את הרשות המחוקקת מעל כנה או מביא בה תמורה, מבטל כוח זה של הכרעה, שיכול להנתן ביד מישהו אך ורק על-פי הרשאתם והסכמתם של בני העם; וכך, כשהוא משבית את הסמכות שכוונת בני העם וששום אדם אחר לא יוכל לכוונה, וכשהוא מכניס שלטון שבני העם לא הסמיכוהו, הריהו מכניס למעשה מצב של מלחמה, שהוא מצב של שימוש בכוח ללא סמכות.

יון לוק: "המסכת השניה על הממשל המדיני" (1690). תרגום י. אור, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס.